

[*Tekst-, beeld- en geurredactie*]

INGER LEEMANS
CARO VERBEEK
MARIEKE VAN ERP
GARMT DIJKSTERHUIS
ASTRID GROOT
FRANK BLOEM
MARC WIERS DAGNINO
JASPER DE GROOT

NEUS WIJZER

**GEURATLAS
VAN DE
LAGE LANDEN**

Boom – Amsterdam

Dit boek is opgedragen aan Ep Köster (1931-2022):
neuswijze en wegbereider voor het wetenschappelijk
en artistiek onderzoek naar de reuk.

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt dankzij het Esdoorn Fonds.

het Prins Bernhard
cultuurfonds

Afbeelding omslag: Geertgen tot Sint Jans, *De opwekking van Lazarus* (detail),
ca. 1480 (Musée du Louvre, Parijs)

Ontwerp omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem

Verzorging binnenwerk: Peter Tychon

© 2023 de auteurs | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 9789024458240

NUR 680

www.boom.nl

INHOUD

CARO VERBEEK, INGER LEEMANS

- 1 **Inleiding.** Waarom neuswijzer worden? 9

DEEL I GEURERFGOED

INGER LEEMANS

- 2 **Nostalgeuren.** Wat zijn de historische geurlandschappen van Nederland? 21

SOPHIE ELPERS

- 3 **Aromatische rituelen.** Welke rol spelen geuren in erfgoed-praktijken? 47

CARO VERBEEK, INGER LEEMANS

Kroedwösj. Geur als afweer tegen onheil 56

CARO VERBEEK

- 4 **Hollandse luchten.** Geurkunst 63

CARO VERBEEK

Fleurs de Hollande. De geur van globalisering 69

CARO VERBEEK, INGER LEEMANS, FARAH RAHMAN,
NORBERT PEETERS, BEATRICE GLOW

- 5 **Speculeren over speculaas.** Deconstructie van een ‘typisch Nederlands’ koekje 79

JOSEPHINE KOOPMAN

De geur van de toko 90

CARO VERBEEK

- 6 **Van pomanderhorloge tot lodereindoosje.** De tastbare overblijfselen van onze geurgeschiedenis 101

CARO VERBEEK

Van pauper tot adel: Boldoot is van iedereen 107

FRANK BLOEM

- 7 Van ambergrijs tot zwavel. Geureconomie voor beginners 119

FRANK BLOEM

Haarlemmerolie 124

DEEL II GEURTAAL

NICOLINE VAN DER SIJS

- 8 Geuren en verstancken. Hoe rijk is onze historische geurtaal? 137

ROB TEMPELAARS

Stinken als een bunzing. Reukvergelijkingen 141

INGER LEEMANS

- 9 Muf en huim. Ode aan een Nederlands geurpalet 149

NICOLINE VAN DER SIJS

Ruiken en rieken 153

LEONIE CORNIPS, JEROEN VAN CRAENENBROECK,

NICOLINE VAN DER SIJS, JOS SWANENBERG

- 10 Wat riekt het hier zwellig! Geurwoorden in het Nederlands en zijn dialecten 163

ROB TEMPELAARS

Hallo, hallo, wie meurt daar zo? 169

NICOLINE VAN DER SIJS, INGER LEEMANS

- 11 Stank voor dank. Geurzegden 175

MARIEKE VAN ERP

Geurtaalkaart 180

INGER LEEMANS, CARO VERBEEK

- 12 Geurwenswoorden. Verrijk je geurtaal 189

VIVIEN WASZINK

De houdbaarheid van geurwenswoorden. Hardnekkig of snel vervliegend? 194

ODEUROPA, NEUSWIJZERTEAM

- 13 Neuswijzerlexicon 211

DEEL III RUIKEN

JASPER DE GROOT, ASTRID GROOT

- 14 Biodiversiteit en feromonen. Geur en natuur 221

FRANK BLOEM

Olifantengeur 228

JASPER DE GROOT, GARMT DIJKSTERHUIS,
SANNE BOESVELDT

- 15 Wat kan onze neus? 239

KIRSTEN JAARSMA

Niets meer ruiken. Een echte handicap 243

ROB TEMPELAARS, INGER LEEMANS

Geheime geurwapens 251

DEEL IV NEUSWIJSGEREN

GARMT DIJKSTERHUIS, CARO VERBEEK, INGER LEEMANS

- 16 Geurpioniers 259

CARO VERBEEK

Roze, spiralerende, luide, fluwelige of bittere geuren? 264

CARO VERBEEK, SANNE BOESVELDT, LAURA SPEED

- 17 Hoe ruikt blauw? Hoe de andere zintuigen ons kunnen helpen om geuren te omschrijven 269

ILJA CROIJMANS

Wat maakt iemand tot een neuswijsgeer? 272

ILJA CROIJMANS, ASTRID GROOT

- 18 Reukwerkers en neusgierigen. Wat kunnen we leren van wijnexperts als het aankomt op geurtaal? 285

FRANK BLOEM

Hoe word je een neuswijze? 289

Conclusie. Pleidooi voor een museum voor geurerfgoed 295

Verantwoording en verder lezen 299

Dankwoord 316

Illustratieverantwoording 318

Over de auteurs 324

INLEIDING

Waarom neuswijzer worden?

CARO VERBEEK, INGER LEEMANS

‘Geur bepaalt mijn leven’

Antwoord op de *Neuswijzer*-vragenlijst 2022

—

Geur: een vluchtig fundament van ons bestaan

Er zijn weinig verschijnselen zo vluchtig, ongrijpbaar en onzichtbaar als geur. Begrijpelijk dus dat wij de grootste moeite hebben om er, zowel letterlijk als figuurlijk, de vinger op te leggen. Het benoemen van geuren is zeer uitdagend, zelfs wanneer we die kennen als onze broekzak. Tenzij we beroepshalve uitgerust zijn met expert-geurvocabulaires (zoals parfumeurs en sommeliers), blijven de meesten van ons steken bij ‘Euh... ja ik ken dit, wacht even..., het lijkt op..., euh...’. Als we een geur beschrijven dan wijken we vaak uit naar een smaakwoord of een ander register: ‘Dat ruikt zoet’ of ‘Dat ruikt naar banaan’. Dat is heel anders dan bij kleuren bijvoorbeeld. Als we een kleur zien zeggen we ‘Dit is rood’, en niet ‘Dit heeft de kleur van een brandweerauto’.

Waren we altijd zo onmachtig op dit gebied? Zijn er ook (groepen) mensen met een rijkere en preciezere geurtaal? Dat laatste lijkt inderdaad het geval. In Nederland en Vlaanderen blijken – zeker in de regionale talen en dialecten – nog behoorlijk wat geurgerelateerde woorden te bestaan. Je moet er soms wel naar zoeken. Zo is er het Groningse ‘jirre’, en het Friese ‘jarre’, voor een ‘proelige sloot’, moddergeur. De geur van gier heet ook ‘aalt’ of ‘beer’. In Brabant kun je meuren, elders riek’n of storen. Veel noorderlingen hebben meteen een heel herkenbare walm in de neus als je het woord ‘putlucht’ laat vallen. Eeuwen geleden hadden we nog een veel rijker geurvocabulaire in het Nederlands. Het natte kikkerland kende niet alleen het woord ‘muf’ maar ook ‘duf’, ‘huim’, ‘heumig’, ‘vuns’, ‘verdossem’d’, ‘vermuft’, en ga zo maar door. Negentiende-eeuwse kenners spraken bij

Landschap met een waterende man, paard en hond, door Jan Augustini, naar Philips Wouwerman, 1759.

branderige geuren over ‘empyreumatisch’, en over ‘caprylische’ geuren wanneer iets ‘bokkig’ rook (mannelijke geiten hebben een zeer kenmerkende geur!).

Taal is voortdurend in beweging. Ze voegt zich naar de behoeften van de samenleving. Als het noodzakelijk is ergens over te communiceren, dan worden er woorden voor in het leven geroepen. Zo bracht de recente COVID-19-pandemie het neologisme ‘coranosmie’ (een samenstelling van ‘corona’ en ‘anosmie’) voor een specifieke vorm van reukverlies. In de vroegmoderne tijd (grofweg tussen 1500 en 1800) waren veel woningen ‘muf’ omdat de meeste vertrekken niet werden verwarmd en omdat er geen spouwmuren waren waardoor vocht zich ophoopte: daarom hadden we er meer woorden voor nodig, zoals ‘duf’ en ‘huim’. Er waren nog geen labels met houdbaarheidsdatums. De neus speelde daarom een belangrijke rol in het beoordelen van de kwaliteit van producten: is dit graan te vuns? Omdat men dacht dat ‘miasma’s’ (geurige walmen) ziektes konden verspreiden, was men zeer gespist op ‘pestwalmen’, ‘pestilente’ reuken, of ‘reeuw’ (de geur van de dood). Niet vreemd dus dat de man op de omslag van dit boek zijn neus dichtknijpt bij het graf van Lazarus. Het is een mirakel dat de opgewekte dode *geen* reeuwlucht verspreidt. Dat deze man wel geplaagd wordt door de bijbehorende stank duidt erop dat hij een ongelovige is volgens de Bijbel. Zoals men in het Vlaamse Waasland zou zeggen: ‘Ge moet opletten dat de reeuw u niet pakt, want dat kan gevaarlijk zijn.’

De beroemde cultuurhistoricus Alain Corbin, die het 18de-eeuwse Frankrijk geurhistorisch analyseerde (en Patrick Süskind daarmee inspireerde *Das Parfum* te schrijven), merkte al in de jaren tachtig van de vorige eeuw op hoe rijk de West-Europese geurtaal en geurwetenschap ooit waren. Hij beschreef hoe scheikundigen en medici in de 18de eeuw zochten naar secure terminologie om de verschillende miasma’s (die op verrotting of ontbinding wezen) te kunnen categoriseren, om zodoende de volksgezondheid te kunnen waarborgen. Ze kwamen met omschrijvingen als ‘vaste lucht’, ‘zwavelig-zuur’, ‘brandbare lucht’ en een beschrijving van de verschillende fases van ontbinding van het menselijk lichaam als ‘een weeë geur van wijnachtige gisting’, ‘de geur van overrijpe kaas’, ‘een bijtende misselijkmakende geur’, vervolgens een ‘kruidige geur’ en tot slot de ‘geur van amber’. Een gedetailleerde taxonomie dus, alhoewel deze vooral was gebaseerd op vergelijkende omschrijvingen in plaats van op echte geurwoorden.

Dat er tegenwoordig in het Westen maar een beperkte woordenschat lijkt te bestaan voor reukgerelateerde fenomenen, wil niet zeggen dat de reukzin geen essentiële rol speelt in ons bestaan. Helaas wordt onze gebrekkige capaciteit om geuren te omschrijven nogal eens opgevoerd als reden om de reuk als primitief of nutteloos fenomeen te bestempelen. Niet waardig om te bestuderen. Onterecht. Geur is voor alle mensen (en

voor veel dieren) – ook voor wie er niet over praat of kan praten – van (levens)belang. Het feit dat we (althans als westerlingen) zo slecht zijn in het benoemen van wat onze neus bereikt, duidt er slechts op dat we onze olfactorische ervaringen niet hoeven te *delen* om te functioneren. Meer op jagen en verzamelen gerichte volkeren, zoals de Jahai op het noordelijke Maleisische schiereiland, hebben bijvoorbeeld wel een uitgebreide woordenschat voor geurkwaliteiten.

Al vervliegen moleculen waar we bij staan, geuren zijn alomtegenwoordig. Zelfs wanneer we niet bewust ruiken, worden we toch door geuren beïnvloed. Reuk is het eerste zintuig dat we ontwikkelen in de baarmoeder. Door de reuk herkennen baby's direct na de geboorte hun moeder. Ze vertonen een zuigreflex wanneer hun neus in de buurt van de moederborst komt. We herkennen en herinneren via geur. Nog voor we leren spreken, koppelen we geuren aan momenten, gevaar en emoties, waardoor de wereld betekenis krijgt. Mensen die bij covid hun reukzin verloren, kregen soms ook problemen met hun geheugen. Onze reukzin vormt een snelweg naar het verleden. Geur kan ons direct in contact brengen met vroeger, omdat ons brein daarvoor is 'ingericht'. Het kleinste vleugje kan vrijwel vergeten herinneringen oproepen en ons zo in vervoering brengen, in diepe ontroering achterlaten, of met walging vervullen. Van het begin van ons bestaan tot het einde ruiken wij én scheiden wij mensen (en dieren) zelf geuren uit, als een geurkaars die uiteindelijk dooft.

Geur hangt ook samen met onze omgeving, met verlangens, en met onze bewegingen en gedragingen, en dus met geografie, religie en politiek. Een bonte verzameling kenmerkende luchten maakt deel uit van onze dagelijkse praktijken: rituelen, werkomgevingen, onze lichaamssignalen en daarmee onze identiteit. Landen, provincies, steden, straten, huizen en voorwerpen komen allemaal met hun eigen 'olfactorische dimensie'. Die *scentscapes* oftewel 'geurlandschappen' worden – hoe eigen en nabij wij ze ook ervaren – vaak gevoed door geurstoffen die van heinde en verre zijn gekomen. Ze zijn verstrengeld met koloniale geschiedenis en de geschiedenis van de moderne consumptiemaatschappij. Geuren van verre gaven een nieuwe extensie aan Nederlandse identiteiten. Denk aan de kaneel uit Sri Lanka die onze dierbare speculaasjes smaak geeft, of aan de lavendel in de kledingkast. Denk aan de wierook (binnengebracht uit Arabische en Afrikaanse landen) die wordt gebruikt in religieuze rituelen, maar evengoed in puberkamers. Geurlust heeft mensen doen reizen: op jacht naar harsen, kruiden, bloemen en andere aromatische bronnen. Wie zijn neus volgt kan op onverwachte sporen komen.

Geertgen tot Sint Jans, *De opwekking van Lazarus*, ca. 1480.

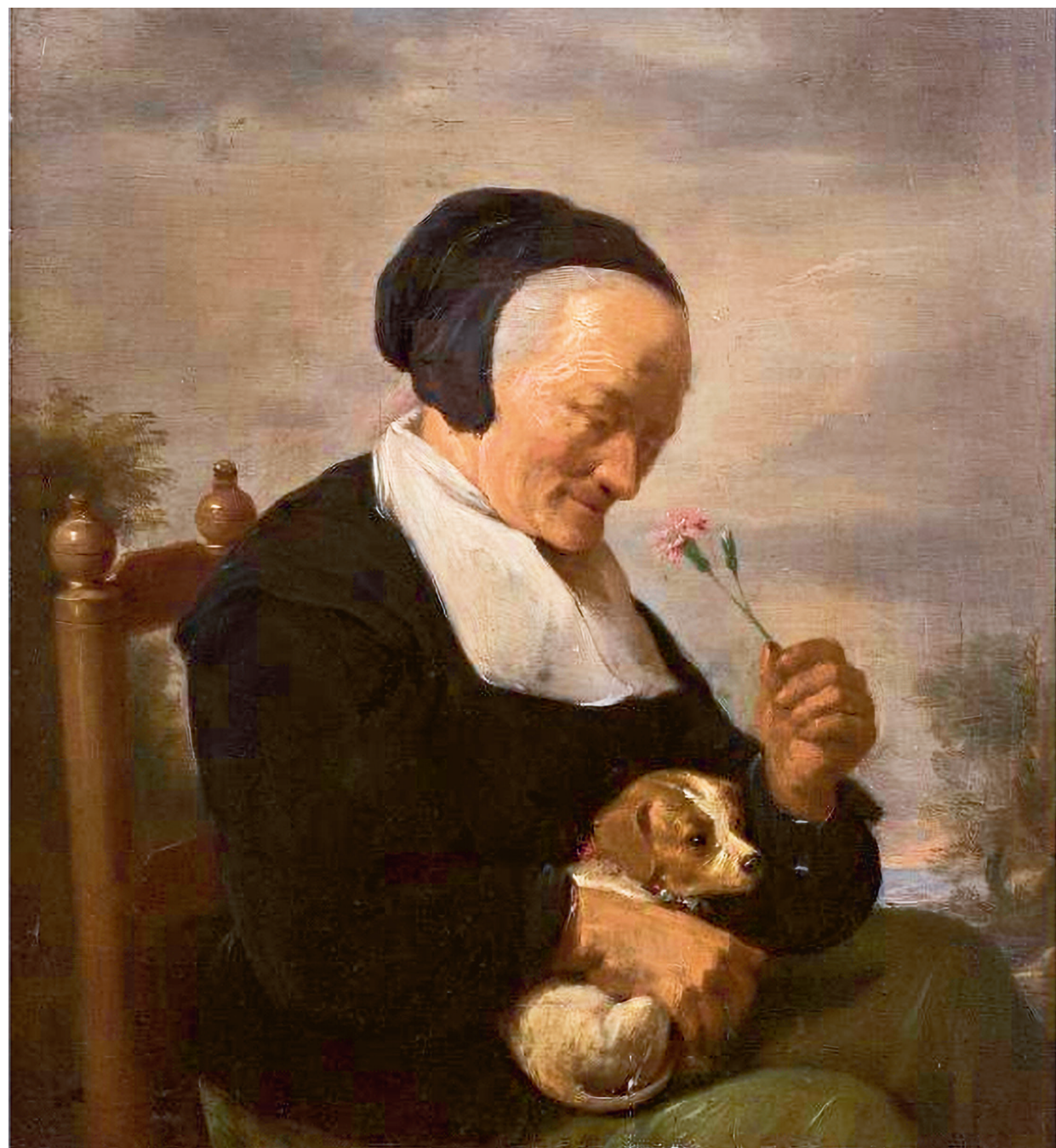
Neuswijzer: een geuratlas

Hoog tijd dus om dit vluchtige maar fundamentele fenomeen beter te leren kennen en om een start te maken met het verzamelen van kennis over Nederlandse geurtaal, geurgebruiken en het belang van geuren in het dagelijks leven en in de natuur. Deze *Geuratlas van de Lage Landen* brengt dit alles in kaart en deelt de bevindingen met een breed lezerspubliek. Wij kozen bewust voor de titel *Neuswijzer* omdat we hopen dat dit boek de lezer ‘neuswijs’ zal maken en dat deze verzameling essays en korte bijdragen als een gids kan fungeren. Dit boek neemt een duik in het olfactorisch verleden en heden, om de neuzen van de Lage Landen op een pad naar een welriekende (en meurende) toekomst te kunnen zetten.

De kern van de *Neuswijzer* ligt in Nederland, maar we hebben – passend bij het onderwerp – de grenzen bewust zo fluïde mogelijk gehouden. We onderzoeken dus ook het zuidelijk (Vlaams) en noordelijk Nederlands, regionale talen, en Nederlandse dialecten en andere aan het Nederlands verwante talen. We hebben oog voor de verschillen in geurgebruik tussen religieuze, etnische en sociale gemeenschappen en leeftijdsgroepen.

Deze geuratlas is geen geografische atlas of een verzameling kaarten. Zo’n vluchtig verschijnsel als geur is natuurlijk ook lastig vast te pinnen op een locatie. Al worden steden, straten en streken wel degelijk gekenmerkt door specifieke luchten zoals we in dit boek zullen zien. En geur kan behalve als tijdmachine als een ware sneltrein fungeren, die ons mentaal naar plekken vervoert die zich aan de andere kant van de aardbol (of de Lage Landen) bevinden. Daarom stelde de dove en blinde auteur Helen Keller (1880-1967): ‘Geur is als een machtige tovenaars die je duizenden kilometers en naar alle jaren dat je hebt geleefd kan verplaatsen.’

Toch gebruiken we het woord ‘atlas’ vooral overdrachtelijk. De term ‘atlas van geur’ werd al eerder zo gebruikt voor de geurgids van Ari Turunen (2022). *Neuswijzer* beoogt de olfactorische taal en praktijken van de Lage Landen én de werking van de reuk ‘in kaart te brengen’, via hoofdstukken, vignetten, en beelden. Zo plaatsen we ons ook in de traditie van het Meertens Instituut. Dit instituut van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen werd in de jaren 1930 opgericht en kreeg (door de jaren heen) de taakstelling om de Nederlandse taal en cultuur te documenteren, onder andere door het samenstellen van een dialectenatlas en een volkskundige atlas. Tussen 1930 en nu heeft het Meertens Instituut (later ook bekend geworden als ‘Het Bureau’ van Voskuil) veel vragenlijsten uitgestuurd om Nederlandse taal en cultuur vast te leggen. Geïnspireerd door deze traditie brengen we in dit boek bijzondere geurplaatsen, geurpraktijken, geurlandschappen en geur(regio)talen in kaart. Daarbij is het ook uitdrukkelijk onze bedoeling om geurtaal en geurerfgoed ‘op de

David Ryckaert III, *Oude vrouw ruikt aan een anjer*. Allegorie voor de reuk, tussen 1630 en 1661.

kaart te zetten', zodat we in de toekomst meer oog kunnen krijgen voor deze onzichtbare verschijnselen

Voor onze geuratlas streven we niet naar encyclopedische volledigheid: in dit pioniersstadium is dat onmogelijk. Het boek biedt rijp en groen: grondig getoetste wetenschappelijke inzichten, *faits divers*, belichaamde kennis, geïnformeerde veronderstellingen, en gedroomde toekomst. We zien het als een kennisalbum, maar ook als een startschot, een eerste vleug van hopelijk snel verder aanwassende kennis.

De timing van dit boek is niet toevallig. Het werd geschreven tijdens de coronaperiode. Geur, of liever gezegd het gebrek eraan, kreeg plotseling veel aandacht toen door COVID-19 geïnfecteerde patiënten massaal afgesneden raakten van hun voorheen genegeerde zintuig. 'Je weet pas wat je hebt wanneer je het kwijt bent', zou de lijfspreuk van de neus kunnen zijn. Plots groeide de behoefte om meer te weten over de neus en het belang van ruiken. Wat verlies je wanneer je reuk vermindert? Hoe beperkend is het om tijdens lockdowns steeds in dezelfde geuromgevingen te verblijven? Hoe kan het dat we plots de natuur veel beter ruiken tijdens lockdowns?

De groeiende interesse voor de reuk maakte ons pijnlijk duidelijk dat er geen Nederlands standaardwerk is op het gebied van geurerfgoed, -taal en -wetenschap. En dat terwijl Nederland internationaal gezien opvallend veel gewaardeerde geurprofessionals en reukexperts kent, zoals kno-arts Hendrik Zwaardemaker (1857-1930), die het idee van 'tegengeur' ontdekte en de geurtaxonomie van Carolus Linnaeus verrijkte, en psycholoog Ep Köster (1931-2022), wegbereider voor de reuk als onderzoeksterrein. Köster verzette baanbrekend werk op het gebied van reuk, cognitie en gedrag. Nederland is ook de geboortegrond van International Flavors & Fragrances (IFF), een van de marktleiders op het gebied van geur- en smaaktechnologie. Nederland bevoorraadt het Vaticaan met kerkwierook. We hebben een eigen NOSE Network (*Netherlands Olfactory Science Exchange*), waar wetenschappers van allerlei disciplines kennis uitwisselen over geuren reukonderzoek bij mens, dier en plant. En we zijn het eerste land dat een groot Europees onderzoeksproject leidt over geurerfgoed en *sensory mining*: Odeuropa. Voldoende kennis en kunde in huis dus om Nederlandstalige lezers neuswijzer te maken.

Neuswijzen van divers pluimage

Daarom bundelden kunst- en cultuurhistorici, (historisch) taalkundigen, biologen, psychologen, neurowetenschappers, erfgoeddeskundigen en kunstenaars hun krachten om hun kennis en kunde vast te leggen in deze *Neuswijzer*: een gids voor mensen die meer willen weten over hoe de reuk

werkt, die willen weten welke woorden we voor reukervaringen hebben, of willen ontdekken welke nieuwe woorden onze geurtaal zouden kunnen verrijken, voor mensen met interesse in hoe het rook in het verleden, wat voor significante geurplaatsen er zijn en welke waarden we hechten aan onze geuromgevingen. Zo ‘fixeren’ wij iets wat zich nauwelijks laat vangen, maar meer dan de moeite waard is om in kaart te brengen. Niet alleen de culturele, maar ook de biologische, neurologische en psychologische achtergrond van het ruiken komt aan de orde. *Neuswijzer* gidst je dus ook langs feromonen, chemische communicatie, anosmie, en de werking van de neus in het algemeen. De inzichten van de verschillende neuswijzen vullen elkaar zo aan. Omdat er zoveel mensen aan werkten, treedt er af en toe herhaling op. Maar doordat informatie telkens in een net andere context wordt aangeboden, en omdat er ook geen rigide volgorde is waarin de hoofdstukken gelezen dienen te worden, haalden wij onze neus daar niet voor op.

Voor dit boek putten wij niet alleen uit onze eigen onderzoeksgebieden en onze door de jaren heen verkregen inzichten, maar ook uit die van het publiek. In samenwerking met het Meertens Instituut en het Odeuropa-project zetten wij een ‘*Neuswijzer*-vragenlijst’ uit, waarop met enthousiasme werd gereageerd. Misschien heeft u zelf ook wel meegedaan. Met vragen als ‘Hoe rook het bij uw grootouders?’, ‘Welke geur is significant voor Nederland?’, ‘Kent u dit geurwoord?’, ‘Kent u een ander woord voor “scheet”?’, en ‘Heeft u nog “geurwenswoorden”?’, vergaarden wij een schat aan informatie. Over hoe steden en huizen vroeger geurden en meurden, welke geurgebruiken mensen koesteren en hoe erg het is om de reukzin (tijdelijk) te verliezen.

In totaal hebben 1850 ‘burgerwetenschappers’ meegedaan aan het onderzoek. De leeftijd van de participanten varieerde: deelnemers waren tussen 11 en 92 jaar oud, met een sterke vertegenwoordiging van mensen tussen 45 en 75. De jeugd is dus wat minder aan het woord. Het leeuwendeel van de participanten woont in Nederland en is daar ook geboren. Er kwam gelukkig ook input uit België (75) en van Nederlandse emigranten uit onder andere de rest van Europa, Australië, Canada en de Verenigde Staten. Gevraagd naar hun land van afkomst antwoordden 1715 participanten Nederland, 69 België, en 22 diverse andere Europese landen. Ook kregen we input van mensen met een Indonesische of Antilliaanse achtergrond. Deze laatste groep noemde bijna unaniem ‘zeelucht’ als kenmerkende geur van thuis. Helaas hebben maar weinig mensen met een migratie-achtergrond uit Turkije en Noord-Afrika meegedaan met de vragenlijst.

Ook mooi is dat er 540 dialectsprekers meededen: die kennis hebben we volop kunnen benutten in de hoofdstukken over taalvariatie. Wat ten laatste vooral opvalt is de tijd en moeite die mensen hebben gestoken in

de vragenlijst. De participanten schreven in totaal 327.567 woorden neer om hun geurwoorden en geurervaringen mee in kaart te brengen. Geur is dus duidelijk een onderwerp dat de pennen en de tongen los kan maken.

Diezelfde ervaring hadden we toen we het land in trokken om geurwoordenworkshops te geven en woorden te 'oogsten' onder diverse gemeenschappen in Groningen, Amsterdam en Den Haag. Ook daar troffen we een rijkdom aan onbekende en verrassende inzichten en woorden. Door deelnemers allerlei geuren onder de neus te houden, boorden we een schat aan herinneringen aan. We hebben er dankbaar gebruik van gemaakt. *Neuswijzer* is er geurrijker van geworden.

I
GEUR
ERF
GOED

Een klein meisje ruikt, gehurkt
op een vloer, aan een blik met
VIM, jaren 1950.

